

LIETUVIŲ MELŲ PASAKA „ŠARKŲ BAŽNYČIA“ (AT 1932) IR JOS RUSIŠKOS PARALELĖS

JŪRATĖ ŠLEKONYTĖ
Vytauto Didžiojo universitetas

Tyrimo objektas – melų pasaka „Šarkų bažnyčia“ (AT 1932). Darbo tikslas – palyginti šios pasakos lietuviškus variantus su rusiškaisiais atitikmenimis. Darbe naudojama lyginamoju metodu. Pastebėta, kad lietuviškuosiuose variantuose ryškiau atsispindi archajinė pasaulėžiūra, o rusiškieji variantai labiau yra paveikti krikščionybės įtakos.

Folkloro kūriniuose melo raiška dažniausiai susijusi su pateikėjo fantazijos galimybėmis. Ryškiausiai tai atsiskleidžia atskirame pasakų žanre – melų pasakose. Tokį pavadinimą šis žanras veikiausiai gavo dėl savo neįprasto turinio: neįtikėtinų herojaus situacijų interpretavimo, logikos dėsnų laužymo. Dėl šių priežasčių pasaka įgyja komišką atspalvį ir yra traktuojama nerimtai, kaip tam tikras nepiktas melas. Būtent akivaizdus neatitikimas tarp to, apie ką pasakojama, ir tikrovės sukelia sąmoningo melo išpūdį¹.

Melų pasakų žanrą sudaro palyginti negausi pasakų grupė. Lietuvoje daugiausia užfiksuota melų pasakos „Šarkų bažnyčia“ (AT 1932) variantų – 178 (LPTK).

Pažvelgę į tarptautinį A. Aarne's-S. Thompsono pasakų katalogą, matome, kad pasaka „Šarkų bažnyčia“ yra išskirtinai lietuviškas tautosakos kūrinys, nes nuorodų, jog jį turėtų kitos tautos – nėra. Vis dėlto yra kitaip; tai įrodo šios pasakos rusiškieji variantai. Šiokios tokios painiavos čia atsiranda dėl to, jog rusiškasis analogas žymimas kitu numeriu, dažniausiai AT 1930, kuris atitinka pasaką „Nebūtų dalykų šalis“ (*Schlaraffenland*). Lyginamojoje rytų slavų pasakų siužetų rodyklėje (SUS) tas skirtumas tarp šių pasakų išvelgiamas, nors tarp AT 1932 ir 1930 dedamas lygybės ženklas. Rusiškųjų variantų nėra daug. Jų lokalizacijos diapazonas gana platus: nuo Lietuvoje gyvenančios rusų mažumos (užfiksuotas vienas variantas) iki pat Sibiro.

Melų pasakos įvardijimas tiesiogiai remiasi jos turinio ypatumais – vaizduojami neįtikėtini įvykiai, jie pateikiami kaip linksma pasakotojo iš-

monė. Reikia pripažinti, jog „Šarkų bažnyčios“ priskyrimas prie pasakų apskritai yra gana sąlygiškas dalykas, nes čia neaptinkama aiškaus siužeto, nors kai kurios detalės šiek tiek primena buitinę (herojus išeina arti, randa geležies gabalėlį) arba stebuklinę (herojus palieka namus, patenka į nematytą vietą, mato nepaprastus vaizdus) pasaką. Tačiau šioji fantastikos atmaina yra pernelyg neįtikima, turinti pašaipumo, ironijos atspalvį. Visa kas prilyginama lyg ir nuotykiui, vaiko išdaigai, tačiau pačios įvykių atomazgos kaip ir nėra – vienas po kito einančių įvykių virtinė netikėtai nutrūksta. Kartais pabaiga pabrėžiama, bet tai traktuojama tik kaip žaismingas kūrinio elementas (ir gana vėlyvos kilmės), kadangi su kūrinio fabula jis neturi jokio ryšio. Atrodo, kad pakerėti, sužavėti pasakos klausytoją stebuklais visai nėra nesistengiama. Tai yra savotiška stebuklo parodija. Atmetus visus poetinius niuansus ir žodines įmantrybes, pasakos turinį būtų galima sutalpinti į vieną sakinį: herojus patenka į neįprastą bažnyčią.

Nagrinęjant tautosakos kūrinį visada svarbu atsižvelgti į jo santykį su pasakotoju, kadangi tai iš dalies padeda atskleisti kūrinio paskirtį. Iš turinio galime spręsti, jog kūrinys yra grynai vaikų tautosakos repertuaro dalis, nes pasaka pateikiama pernelyg nerimtai, netgi kiek atsainokai. Negausios pasakų užrašinėtojų pastabos patvirtina, jog į „Šarkų bažnyčią“ taip ir žiūrėta: ji vadinama „balabeika“ (LTR 4729/46/), „vaikų talaluška“ (LTR 1207/13/), „piemenų pasaka“ (LTR 1297/131/) arba, pasak pateikėjų, „pasakojama visiems nepraustaburniams“ (LTR 1167/28/). Sakoma, kad „kai vaikai neatstodami prašo pasakyti pasaką, o suaugusieji nenori sekti, tada sako „Šarkų bažnyčelė...“ (LTR 3913/36/). Yra variantų, kuriuose pasaka įvardijama kaip oracija (LTR 1147/30/, DSPSO 109), antro pabrolio oracija (LTR 1064/63/), „oracija, kalbama vakaruškose“ (LTR 1148/22/), „sakoma vestuvėse, kai nebežino oracijų“ (LTR 1248/69/). Toks kūrinio suvokimo ambivalentiškumas galėjo atsirasti dėl to, jog pasaka buvo užfiksuota jos tikrajai paskirčiai jau einant užmarštin. Vadinasi, pirminė pasakos paskirtis galėjo būti jos, kaip oracijos, atlikimas. Tuo tarpu rusiškasis analogas dažniausiai įvardijamas kaip „prieapasaka“ (присказка), juokų pasakėlė (прибаутка, прибаутка, прибакулочка-прибасеночка), plepalai (брехня). Taigi rusiškieji variantai fiksuoti jau tik kaip vaikų folkloro repertuaro dalis.

Paprastai pasaka sekama nelyginant poezijos kūrinys (mat ji dažniausiai rimuojasi), tik pabaigoje klausytojo paprastai laukia nusivylimas: pasaka netikėtai nutrūksta, o pats klausytojas neretai kaip nors yra įžeidžiamas. Taigi žiūrint iš klausytojo pozicijų, šis kūrinys yra lyg ir „netikras“. Pasaka dažniausiai pradedama gana pastovia formule. Sekėjas sakytum paklūsta įsakmiam klausytojo norui „pasek pasaką“ ir lyg aidas atkartoja tą norą, pavyzdžiui:

Seku seku pasaką, vilks iššiko ašaką ant raudono akmino – ilgą kai smilgą, aukštą kai šaukštą, ant tos smilgos šarkų bažnytėla SIŠLSA 60; *Seku seku pasaką – vilkas padėjo ašaką. Seku antrą – vilkas padėjo branktą. Seku trečią – vilkas padėjo krasę* LTR 1719(77); *Papasakosiu pasaką, šiko vilkas ašaką ant raudono kelmo, kai tas kelmas virto, man akį iškirto* LTR 874(318).

Kai kuriuose rusiškuose pasakos variantuose taip pat akcentuojamas pasakos sekimo veiksmas ir tokia įvadinė dalis neturi jokio ryšio su tolesniu pasakos turiniu. Lietuviškiesiems variantams būdingą įvadinę dalį *Seku secu pasaką* atitiktų vienas rusiškas pasakos variantas: *Рассказать вам сказку, geg н... в коляску, положил в уголок, чтоб никто не уволок* STB 106.

Kartais tokia pasaka pradedama kreipiniu į klausytoją: *Pasakysiu aš Tamstoms pasaką, vilks iššiko ašaką...* LTR1930(57); *Vaikeliai, klausykit išsižioję, aš jums pasakysiu pasaką, kad šuo iššiko ašaką...* LTR 1167(28). Pasitaiko variantų, kurių pradžia kiek artimesnė pasakų pradžios formulems, kadangi atsiranda laiko atskaita: *Veiną kartą aš pasilipau ant aukštą kalną ir pamačiau šarkų bažnyčių* LTR3109(1); *Veiną kartą ašėjau takeliu ir pamačiau bažnyčel* LTR 1279(21). Arba pasakos iš karto pradedamos veiksmu: *Ėjau į šarkų bažnyčių* LTR 3240(69); *Ejau, ejau vieškelėliu. Prejau mūra bažnytėlį* LTR 3205(189); *Einu, einu per miškų, žiūrau – žiba žiburėlis. Prieinu arčiau, stovi stubelė dešra užkabyta* LTR 1047(16).

Tiesioginis pasakos sekimo veiksmo nusakymas pažeidžia įprastinius pasakos pradžios formulių dėsnius ir sudaro įspūdį, kad pasakojamas kūrinys greičiausiai yra parodija.

Kita vertus, yra pasakos variantų, turinčių išplėtotą įvadinę dalį. Kūrinyje atsiranda siužeto užuomazgų, pavyzdžiui:

Aną metą ganiau dvyllą karvę, radau spilgą ir adetą. Iš tos adetos nusikaldinau pinkioką kirvelį. Ejau ieškoti kirveliui koto ir ančejau tokį qžuolą. Aš tą qžuolą čekšt, man skieda į bambą takšt. Aš vėlio takšt. Veizu – ateinąs oželis, vienu ragu rėždams dangų, antru ragu rėždams žemę, uodegėle šluostydams žemę. Einąs par miškus, par kadagynus, par alksnynus ir ant aukšto kalnelio rasi smilčių bažnyčelę DSPSO 109.

Dažniausiai pasitaikantis nutikimas – herojus išeina arti ir randa kokią nors geležinį daiktą, iš kurio kalvis jam nukala kirvį. Paskui herojus kerta medį, į jį pataiko skiedra, jį nepapraston bažnyčion nuneša uodas, pavyzdžiui:

Aš išėjau artų keverzotų, Išariau adatą kuprotą. Nuėjau pas kavolį, nusikalčiau kirvelį. Nuėjau miškan, Kirtau pušelę – Viena skiedra krūtinėn, Kita šikinėn. Pamačiau – atskrenda uodas, Ne tik visas juodas, Per četvergo kalną, Per pėtnyčios ūlyčių. Pamačiau – bažnytėlė užrakinta LTR 755(126^a).

Labai paplitęs pasakos įžangos variantas, kuriame apibūdinamas herojus – mažas vaikelis: *Buvau mažutėlis, išėjau arti, išariau steibos šmotą* LTR 1438(201); *Kai buvau mažas, Kai pupų pėdas* LTR 1342(121); *Kai aš buvau mažas mažutėlis, kaip pupų pėdelis, ilgumo kaip sliekas, drūtumo kaip čviekas...* LTR 2989(702); *Kai aš buvau mažas mažutėlis, kai grikia pėdelis...* LTR 5136(5). Kitur vaizduojamas jaunikaitis: *Aš jaunikaitis, nuėjau giraitėn* LTR 1884(48); *Kai aš buvau jaunas jaunikaitis* LTR 1570(1).

Aptinkame ir lietuviškų variantų pradžios *Kai aš mažas buvau* rusiškąją analogiją: *Родился я ни мал, ни велик – всего-то с угольное ушко, не то с приворотную наголубу* ANRS 425. Arba: *Мой отец был лесоруб. Однажды я тоже взял вострый топор и пошел рубить дерево. Срубил*

я дерево. Дерево упало на меня SBS 100. Kai kuriuose rusiškuose variantuose yra savita šios įžangos atmaina — pasakojama apie herojų, apsiaunantį kirviu, susijuosiantį kirvakočiu: Я вставал поутру-вечеру, на босу ногу топор надевал, топорищем подпоясывался SBS 106.

Rusiškuose variantuose kartais įvadinės dalies tarsi nėra — pasaka iš karto pradedama intriga: Во время оно Сигел я у окна дома. Прилетело два гука — Комар да муха. Взяли меня за волоса, Подняли на небеса SPZ 55.

Taigi aptartos įvadinės dalys yra būdingos ir lietuviškiesiems variantams. Tačiau didesnė dalis kūrinį turi savitą, tik rusiškiems variantams būdingą įvadinę dalį. Ypač įdomus fragmentas, pasakojantis apie keliaujantį herojų ir jo patiriamus nutikimus. Perteikiant įvykius tarsi žaidžiama atvirkštine logika: vieno objekto savybės suteikiamos kitam, ir atvirkščiai. Kartu žaidžiama teiginiais ir neiginiais: pateikiamai tezei iš karto pritaikoma antitezė ir kuriamas paradokso išpūdis. Gaunamas iškreiptas vaizdas atrodo kiek neįprastai ir komiškai. Toks vaizdavimo būdas šiek tiek primena maginį tekstą. Tai iliustruoja keli pavyzdžiai: Огун охотник пошел на охоту. Шел, шел, Вигит: на утке море. Он камнем бросил, да негобросил, Попал, да мимо. Утка вспорхнула, Море полетело SBS 104. Арба: Был-жил паточий, огна ножка короче. С кочки на кочку, нога вытянется в точку. Идет, вигит: на озере утки. Стрельнул — не гострельнул, стрельнул — перестрельнул — попал, да мимо. Утки вспорхнулись. Озеро улетел SBS 107.

Yra tekstų, kur įvadinėje dalyje tiesiog žaidžiama žodžiais, frazėmis, jų reikšmei ir prasmei neteikiant didesnės svarbos. Tokia pradžia gana dirbtinai jungiama prie tolesnio teksto: Шли песты (?) пророки, И нашли они цасовню. Во цасовенке Воробьи молебн служат, Сороки цасы говорят. Сороки, коли вам-от праздник, — Наш-от праздник Вознесенье, Когда вознесет бабу на сосну, Тут не знают ни мухи клепоносы И комары долгоносы NRSZ 47. Арба: В месяце сентябре попагья разгралась; маленько поноровя, черт треснул пономаря, поп затужил и обедни не служил. Собирались сельски, деревенски, городски, посагски, собиралось семьдесят семь нищей; плели они колокол о сто пудов, повесили на крапивный бучек; ударили во соборе не рано; услышали люди не мало: Филька да Илька, Савка да Ванька; приносили они нищим пищу: курицьи сливки, свиные рожки NRSZ 102.

Kartais pasaka pradedama herojaus turtinės padėties nusakymu: Жил я не богато — пуста хата, по карманам ветер поет, кошелек пустой гремит-перезвянькивает NRN 12.

Aptariamąją pasaką nuo stebuklinių ir kitų žanrų pasakų skiria ir tai, kad ji sekama pirmuoju asmeniu, taigi sekėjas pasakoja „jam nutikusius“ nuotykius. Vis dėlto pasitaiko variantų, kur sekama ir trečiuoju asmeniu. Bet ir tada pasakos veikėjas paprastai būna kaip nors susiejamas su pasakos pateikėju — herojus įvardijamas pateikėjo sūnumi: sūnus keverzūnas (LTR 1147/30/, 2046/31/, 1889/6/, LMD III 173/45/), sūnus vienatūris

(LTR 4405/238/). Yra variantų, kur veikia kitatautis, pavyzdžiui, vokietis (LTR 422/30/, 1038/6/). Rusiškuose variantuose veikiantis personažas yra Patoroča (STB 106), tėvas (SBS 100), medžiotojas (SBS 104). Nedidelis šių variantų skaičius leidžia daryti išvadą, jog tai tik išimtiniai atvejai.

Toliau pasakoje vaizduojama, kaip herojus patenka į neįprastą bažnyčią. Jį ten nuneša juodvarnis (LTR 2134/23/), varna (LMD III 78/2/, LTR 2907/110/, 2368/428/), uodas ir mašalas (LTR 264/61/), paukštelė (LTR 4923/161/), balta plaštakėlė (LTR 970/9/). Kai kuriuose variantuose, labai primenančiuose vaikų dainas, herojų rezginėse neša meška (LTR 3517/1240/), vilkas su meška (LTR 15/292/, 15/5/), kiškis ir lapė (LTR 13/402/). Rusiškuose, kaip ir lietuviškuose, variantuose herojų bažnyčion dažnai nuneša musė ir uodas (MRFL 141, STB 106, SPZ 55, NRN 12). Pasitaiko variantų, kuriuose neša tarakonas ir vabalas žygis (ANRS 425), musė ir vapsva (SBS 100). Šis pasakos motyvas yra siejamas su archajiniu tikėjimu, kad siela esanti skraidančio vabzdžio pavidalo².

Įdomu, kad tik rusiškiesiems variantams būdingas epizodas, kai herojus į dangų vežamas ratais. Ten jį veža tėvai (NRSZ 47), du angelai (NRSZ 101, MRSS 108) arba herojus pats pasidaro ratus ir važiuoja dangun (NRSZ 102). Pasakos intrigos branduolys – herojaus patekimas į bažnyčią. Tiesa, kartais lietuviškuose variantuose vietoj bažnyčios gali būti vaizduojamas koks nors kitas statinys: trobelė (LTR 788/25/, LMD III 173/774⁹/), gryčiukė (LTR 2216/21/), seklyčia (LTR 3536/121/), stubelė (LTR 1047/16/). Rusiškuose variantuose kartais vietoj bažnyčios vaizduojama smuklė (SBS 104). Tai gali būti interpretuojama kaip tam tikras parodijinis elementas, nes senosiose rusų parodijose vietoj bažnyčios mėgstama vaizduoti smuklę, ir atvirkščiai³.

Lietuviškuose variantuose bažnyčia gali būti įvardijama įvairiai: šarkų (LTR 4846/59/, 2145/5/, 1207/13/, 931/122/), bambizų (LTR 1046/181/, 270/1008/, 469/75/, 1829/2367/), ketvergo (SIŠLSA 171), smilčių (DSPSO 109), subatos (LTR 1406/248/), Sedos (LTR 4923/161/), prūsų (LTR 1723/109/), 224/1142/) ir kt. Pavadinimas kinta priklausomai nuo to, kokiam regione kūrinyje užfiksuotas. Tačiau beveik visuose variantuose bažnyčia dažniausiai vaizduojama stovinti ant kalno, t. y. vietoje, kuri senuosiuose lietuvių tikėjimuose siejama su anapusiniu pasauliu, dausomis⁴. Įdomu, kad rusiškuose variantuose bažnyčia visai neturi pavadinimo, o jos lokalizacija siejama su svetima, nepažįstama erdve, ypač pabrėžiamas vietos kitoniškumas: *Там все не по-нашему, Там все не по-згешнему* MRSS 108.

Toliau – pamatytos bažnyčios nusakymas. Piešiamas neįtikėtinas ir gana komiškas vaizdas bažnyčios dalis įvardijant visokiais valgių pavadinimais: <...> *sienos vėdaro, kilbasų liktoriai, sviesto altoriai, lašinių durys* DSPSO 109; *lašiniai klota, sūriais dukavota, inkstais užrakinta, kelbasom užkabinta* LTR 406(248); *buva sviesta dūris, lašinių altorius, Paukščių vargonai, Koželnyčia sūrio* LTR 4853(58).

Rusiškuose pasakos variantuose beveik identiškai perteikiamas neįpras-tos bažnyčios vaizdas – ji yra iš valgių, dažniausiai iš duonos, бlynų: <...> *стоит церковь серебряная, пряникам омованая, блинами покрывана,*

калачом начата, баранкой закрыта MRFL 141; Стоит река — вся из молока, берега из киселя. Вот я, добрый молодец, киселя наелся, молока нахлебался... Пошел я по берегу, по берегу все не нашему; стоит церковь — из пирогов складена, оладьями повершена, блином накрыта ANRS 425; Пог небесью в пирогах церква складена, Двери прянишны, Пробои кокурошны, Калацом заперта, Сосулькой засунута NRSZ 47. Pasitaiko variantų, kur bažnyčios aprašymas praleidžiamas; vis dėlto didesnėje pasakos variantų dalyje jis yra. Taigi tokį bažnyčios vaizdavimo būdą galime laikyti stabilium melų pasakos „Šarkų bažnyčia“ elementu.

Lietuviškuose pasakos variantuose į bažnyčią įėjęs herojus išvysta juokingą vaizdą — grietine išsitepusį kunigą: *Belaikqs kunigužis mišę su smetonuota barzda* LTR 1723(109); <...> *įėjau į vidų, gi žiūriu — kunigs mišias belaikqs su smetonuota galva* LTR 931(122). Yra variantų, kur kunigas ir kiti bažnyčios tarnai bei liturginiai reikmenys pakeičiami gyvūnais, maistu, pavyzdžiui, kunigas yra avinas, zakristijonas — žąsinas, vargonininkas — ožys (LTR 491/532/), altorius iš košės, žvakės — ožio rageliai, žibintai — ožio kojelės, varpai — ožio auselės (LTR 2773/10/).

Analogišką vaizdą matome ir rusiškuose pasakos variantuose. Tikri bažnyčios tarnai pakeičiami paukščiais: *Там воробей часы считает, Ворона за гьякона отвечает* SPZ 55. Liturginius reikmenis atstoja daržovės: *Вошел я в церковь, в ней все не по-нашему: паникагило-то репяное, свечи морковные, образа пряничные* ANRS 425; *Во церкви топятся Свечи морковны, Висит кагила репина* NRSZ 4.

Keisčiausiai atrodo pats popas. Jis taip pat iš valgių: *Стоят рядом поп — толоконный лоб, пуза гороховая, кушаком погпясаный и молится* SBS 100; *Зашел — там поп, Толоконный лоб, Овсянно брюшино* SBS 104. Nevengiama pasišaipyti iš jo elgesio ir išvaizdos: popas vaizduojamas srebiantis ridikus ir krienus (SPZ 55), per mišias jo kišenėje rausiasi varna (SBS 100). Kai kada pasaka baigiama popo sunaikinimu — suvalgymu: *Выскочил поп толоконный лоб, присел — я его и съел* ANRS 425; *Как поп вышел, присел, Тут я его и съел* NRSZ 47. D. Moldavskio nuomone, šitokių būdu pasakoje pajuokiamos popų rinkliavos; mat popai imdavo iš žmonių pyragus, blynus, paplotelius; kaip tik jie čia ir figūruoja⁵. Tačiau tikėtina, kad šis vaizdinys turi gilesnes nei krikščioniškųjų realiųjų pajuokimo šaknis. Tarkim, pastato iš valgių vaizdinys aptinkamas ir stebuklinėse pasakose, kur nieko krikščioniško tikrai nėra.

Yra kūrinių, kuriuose atsiskleidžia keistas, net žiaurus elgesys su bažnyčios atstovu — popui sušeriama (SBS 104, NRSZ 101, 102). Šį ir į jį panašius vaizdus linkstama laikyti bažnyčios išjuokimu, parodija⁶. Pasak D. S. Lichačiovo, senosios rusų parodijos tikslas yra panaikinti egzistuojančią tvarką, sukurti netvarkos pasaulį, pasaulį be sistemos, nevykusį. Šis pasaulis yra įvardijamas „antipasauliu“, nes jame ypač pabrėžiamas aplinkos nerealumas, nelogiškumas⁷.

Rasti keli rusiški pasakos variantai, kuriuose nepaprasta bažnyčia visai nefigūruoja. Tada herojus mato neįprastus vaizdus — objektai sukeičiami

vietomis, pavyzdžiui, karvė gano šeimninę, krosnis kūrena senelę, senelė iš malkos ištraukia krosnį, herojus ištraukia iš ienų roges (SBS 106), tešla minko bobą (SBS 107, MNPS p. 304).

Lietuviškuose variantuose herojai patekus į nepaprastą bažnyčią įvykiai veja vienas kitą, tiesiog užgriūva ištisa jų lavina. Herojus lyžteli kunigo galvą ir susilaukia jo pykčio – kunigas jam šeria ir puola vyti. Vaizdas papildomas komiškais detalėmis, į besirutuliojančią įvykių virtinę vis įpinant po naują veiksmą. Taip rimuota forma įvykiai tarsi suveriami ant vienos virvelės. Kiek jų bus pateikta, priklauso nuo paties pasakotojo – čia puikiausiai gali pasireikšti jo, kaip improvizatoriaus, gebėjimai. Sekėjui pritrūkus skambaus žodžio, įvykių grandinė netikėtai nutrūksta ir pasaka baigiama: *Aš per tą galvą su liežuviu lyžt, jis man per snukį tikšt. Aš per langą, jis už bamba; aš ant stoga, jis nusproga; aš į ravą, jis atsigava* LTR 931(122). Matome, kad neretai šioje pasakoje dėl rimuoto aukojama ir veiksmo logika, ir herojų poelgių prasmė. Šitaip kūrinio pabaiga įgyja tam tikrą žaismingumo bruožą. Tokiomis priemonėmis, be abejo, siekiama klausytoją pralinksinti. Tačiau pasitaiko pasakų, kurių pabaigoje klausytoją stengiamasi kaip nors ižeisti: *Mano dėdė, tavo dėdė, mano šiko, tavo édė* SIŠLSA 60; *Tap kap konegs nuspruog, tep lai tau akes išliekto ton pasak beskaitont* LTR 2269(421). Greičiausiai tokiu būdu sudaroma gera proga atsikratyti įkyrių pasakos klausytojų. Yra variantas, kuriame galime pastebėti tam tikrą žaidimo elementų: *Įbėgu į girią, pamačiau kūliuką, ant to kūliuka geldutė, to geldutė bliūduką, tam bliūduky šaukščiuką, tam šaukščiuky kirminiukus. Kas pirmutinis susijūks, tas kirminiukus suvalgys* LTR 2004(1).

Dalyje variantų fragmentas apie kunigą yra praleidžiamas. Čia pasakojama keistosios bažnyčios tragikomiška baigtis – ją sunaikina išorinės gamtos jėgos, ji yra panaudojama pagal tiesioginę paskirtį, t. y. suvalgoma: *Įbėgo šunes, suédė altorius. Įbėgo katinas, sudraskė vargonus, įlėkė varna, pagrobė Koželnyčių* LTR 4853(58); *Įspindo saulė, ištirpo durys. Įbėgo šunys, išnešiojo altorius. Įbėgo katės, išnešiojo vargonus* LTR 970(9). Tokiu vaizdu pasaka dažniausiai ir baigiama. Tačiau pasitaiko variantų, kai pasakos veiksmas pratęsiamas, imama ironiškai ir pašiepiamai pasakoti apie zakristijoną: *O tas zakrastijonas, labai didis ponas, kaip éjo per šventorių, pamatė štulpą, ant tuo štulpu – gaidį. Tuo gaidžiu pasibaidė. Kaip šoko per tvorą, primynė Barborą. Barbora – rékti, zakrastijonas – bėgti, palūžo koją, cielą réžį nuvoliojo* LTR 970(9). Pasakojimas apie „nenuovokų“ zakristijoną gali egzistuoti ir kaip atskiras kūrinys (DŽT 540). Tokios žaismingos pabaigos visiškai nėra rusiškuose pasakos variantuose.

Išvados

Lietuvių melų pasakos „Šarkų bažnyčia“ (AT 1932) gretinimas su rusiškaisiais atitikmenimis leidžia daryti tam tikrus apibendrinimus.

Lietuviškuosiuose variantuose gana aiškiai matyti, jog kūrinys anksčiau yra buvęs oracija ir tik vėliau perėjo į vaikų folkloro repertuarą. Tuo

tarpu rusiškieji variantai traktuojami tik kaip vaikų pasilinksminimui skirti kūriniai.

Kadangi pasakoje vaizduojama bažnyčia, tai kūrinio atsiradimą būtų galima sieti su krikščioniškąja kultūra. Tačiau kai kurios detalės leidžia daryti prielaidą, jog ši pasaka turi gilesnes šaknis. Galima išskirti du pasaulėžiūrinius sluoksnius: ikikrikščioniškąjį ir krikščioniškąjį.

I k i k r i k š č i o n i š k a s i s. Kūrinyje atsispindi anapusinio pasaulio, lokalizuojamo ant kalno, vaizdinys. Toks vaizdavimo būdas gana plačiai aptinkamas lietuviškuose variantuose ir labai nedidelėje rusiškų variantų dalyje.

K r i k š č i o n i š k a s i s. Pasakoje vaizduojama aplinka labai primena krikščioniškąjį rojų (bažnyčia lokalizuojama danguje, herojų angelai ten nuveža ratais). Kūrinys įgyja parodijos bruožų: kunigo / popo veiksmai pateikiami komiškai, kartais net labai užgauliai (bažnyčios tarnas mušamas, suvalgomas). N. V. Sobolevos nuomone, šios pasakos yra savotiška tikėjimo, kad danguje yra rojus, parodija⁸. Toks vaizdavimas būdingesnis rusiškiesiems pasakos variantams. Vadinasi, krikščionybė jiems yra padariusi didesnę įtaką. Taigi neatmestinas ir tas faktas, jog kūrinį galėjo paveikti krikščionybės kulto parodijos. Juo labiau kad viduriniausias amžiais beveik visoje Europoje buvo paplitusi tendencija parodijuoti bažnyčią, jos tarnus, šventuosius, liturgiją⁹. Tuo metu Rusijoje ypač aktyviai reišėsi vadinamieji asketai pamišėliai (*юродивые*), neretai pašiepdavę krikščioniškąjį kultą¹⁰.

Lyginamoji pasakos analizė padėjo rasti atsakymus į kai kuriuos klausimus, bet dar liko ir neaiškumų. Tarkim, kodėl pasakoje vaizduojama bažnyčia pastatyta iš valgių? Ką reiškia lietuviškų variantų „šarkų bažnyčios“ pavadinimas? Bet tai jau būtų atskiros darbo tema.

¹ *Ambraziejus Jonynas*. Pasakojamoji lietuvių tautosaka. Lietuvių tautosaka, t. 4 : Pasakos, sakmės, pasakojimai, oracijos. V., 1967, p. 30.

² *Славянские древности. Этнолингвистический словарь под общей редакцией М. И. Толстого*, т. 2. М., 1999, p. 579.

³ *Дмитрий С. Лихачев*. Историческая поэтика русской литературы. Смех как мировоззрение и другие работы. С.-П., 1997, p. 348.

⁴ *Gintaras Beresnevičius*. Dausos : Pomirtinio gyvenimo samprata senojoje lietuvių pasaulėžiūroje. V., 1990, p. 132–138.

⁵ *Дмитрий Молдавский*. Русская народная сатира. Л., 1967, p. 130.

⁶ *Н. Новиков*. Антицерковный русский фольклор. — Русская литература в борьбе с религией. М., 1963, p. 11–12.

⁷ *Д. С. Лихачев*. *Мн. veik.*, p. 348–349.

⁸ *Нина В. Соболева*. Типология и локальная специфика русских сатирических сказок Сибири. Новосибирск, 1984, p. 106.

⁹ Из научного наследия О. М. Фрейденберг. Происхождение пародии. — Труды по знаковым системам, т. 6. Тарту, 1973, p. 490–491.

¹⁰ *Дмитрий С. Лихачев, Александр М. Панченко*. „Смеховой мир“ древней Руси. Л., 1976.

LITHUANIAN TALE OF LIES "THE CHURCH OF MAGPIES" (AaTh 1932) AND ITS RUSSIAN PARALLELS

JŪRATĖ ŠLEKONYTĖ

Summary

The article analyses a Lithuanian tale of lies "The Church of Magpies" (AaTh 1932) and compares it with a Russian analogue. The Lithuanian tale under consideration makes up the largest part of the tales of lies. In general, to ascribe this work of folklore to folk tales is a conditional thing because here a lucid plot cannot be found, as is the case with other folk tales. Despite this fact some details somewhat resemble a novella tale or a fairytale. There is no unified opinion, however, about the purpose of this folk tale: some presenters refer to this piece of folklore as a joke or a funny tale, the others consider it to be an oration. The Russian tale is fixed only as the former, a funny tale for children.

The content of both folk tales is very similar: the hero gets into the church of strange exterior (all parts of the building are made from various meals: ham, bread, flitch, butter). The Lithuanian tale has two beginnings: 1) 'I'll tell you a story...' and 2) 'When I was a little child...'. The Russian equivalent has similar beginnings but very original introductory parts too.

Both in the Lithuanian and the Russian tales the hero gets to the strange church in the way: a bird or an insect flies and takes the hero to the church. This motif is linked with an archaic belief that the soul takes the shape of an insect. The church in Lithuanian tales has various names: magpies, strangers, Prussian, which varies in different regions. It is noteworthy that in almost all of Lithuanian variants the church stands on a hill, the place where, according to old Lithuanian beliefs, there is the afterworld. In Russian variants, however, the church has no name as is located in a strange place.

The exterior of the church in both variants is identical: the building is made from foods. Inside it the hero sees a priest or a pope. In a Russian variant the hero eats the pope, whereas in the Lithuanian equivalent he only licks the priest. The Lithuanian variants have a very vivid and playful end of the folk tale.

The comparative analysis of the folk tale "The Church of Magpies" shows two world outlooks reflected in it: the archaic one (the church is on the hill) and the Christian one (the church is in the sky and the place resembles a paradise), the former revealed more explicitly by the Lithuanian variants, the latter being more evident in the Russian folk tale.

www.liti.lt

Gauta 2000 10 04